

людей, військових та інших чинів; від аптек, що працювали при установах громадської опіки; від фабрик, заводів та інших господарських установ тощо. До випадкових надходжень належали кошти, отримані, наприклад, за продаж «пригульного» скоту, продаж знайдених речей, на оголошення про знайдення яких не відгукнулися господарі, та деякі інші.

Установами приказу громадської опіки вважалися: «...1. дома сиротские и воспитательные; 2. больницы и дома для умалишенных; 3. богадельни и 4. дома работные» [1, с. 547].

Отже, система установ приказів громадської опіки та джерел надходжень на їх утримання визначалася Положенням про земські установи, яке передбачало чіткий порядок їх організації, функціонування та фінансове забезпечення. Однозначно оцінити діяльність цих установ складно: на наш погляд, прослідковується досить позитивна тенденція щодо самої ідеї створення благодійних установ для нужденних верств населення, хоча організація їх роботи, особливо робітних будинків, звичайно, має риси насильницько-примусового характеру.

Джерела та література:

1. Положение о земских учреждениях 12 июня 1890 года со всеми относящимися к нему узаконениями, судебными и правительственными разъяснениями / Составил присяжный поверенный М.И. Мышь. - С.-Петербург, 1894. - 711 с.

Наталія Климович

СПРАВА «СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО ВПЛИВУ НА КОМСОМОЛЬСЬКУ МОЛОДЬ

(за матеріалами архівних документів осередків ЛКСМУ Чернігівщини)

Минулий 2005 рік був багатий на різноманітні ювілейні та пам'ятні дати. Одна з них - 75-річчя процесу «Спілки Визволення України», який проходив навесні 1930 року в приміщенні Харківського оперного театру. Спілка Української молоді за сприяння Міжнародного благодійного фонду «Смолоскип» встановила пам'ятну дошку на будівлі старого театру по вулиці Римарській, 21. Дошку освятив архієпископ Харківський і Полтавський Української Автокефальної Церкви владика Ігор. Під час обряду він сказав, що «відкриття реальної історії протистоїть ілюзорному світові совєтського карнавалу зі святами на кшталт «8 березня» та «23 лютого», з плеканням фальшивої романтики «ленінського комсомолу», а «героїзм жертв процесу «СВУ» полягав у збереженні почуття власної гідності, у відмові прийняти запроваджені більшовиками правила гри»¹.

Так чи інакше, засудженим по цій справі довелося зіграти свої ролі у так званій «опері СВУ на музику ДПУ». На сьогодні дана тема достатньо активно опрацьовується багатьма науковцями, дослідниками, небайдужими до власної історії людьми. Вона є доволі актуальною, але разом з тим і складною з огляду на її багатоплановість. Існують певні аспекти, які ще не були розглянуті дослідниками і вимагають ретельного вивчення. Одним з них є регіональний аспект.

Як відомо, за вироком Суду УСРР 19 квітня 1930 року було засуджено 45 осіб, які нібито становили керівне ядро підпільної організації. За схемою, складеною співробітниками ДПУ, члени «СВУ» «діяли» на території 31 округи. Окремо виділялися у доповідній записці голови ДПУ УСРР В.Балицького від 1 грудня 1929 року Чернігівська, Ніжинська, Прилуцька, Глухівська округи, де нібито «діяли» осередки «СВУ»². Тож поле для діяльності органів держбезпеки було доволі

широким. Архівні документи місцевих партійних та комсомольських організацій дозволяють говорити про дану сфабриковану справу як інструмент пропагандистської політики з боку радянського керівництва. Під грифом «цілком тасмно» наявні документи майже однакового змісту. Так, у Чернігові писали: «ЦК звернула вашу увагу на кволу роз'яснювальну роботу серед робітників і бідняцько-середняцьких мас у справі СВУ. Між тим, справа СВУ має величезне значення щодо викриття української контрреволюції та її спроб організувати за допомогою капіталістичних держав інтервенцію Радянського Союзу... Все це треба широко роз'яснювати робітникам та бідняцько-середняцьким масам для ще більшого згуртування їх навколо партії і Радянської влади. Особливу увагу треба звернути на роз'яснювальну роботу серед вчителів, агрономії та інших груп інтелігенції...»³.

Розтлумачуються і конкретні наслідки, до яких має призвести інформація про дану справу: «...потрібно піднести хвилю обурення і протесту з вимогами суворої кари, переводячи збори робітників, селян та інтелігенції, та ухвалені рішення, протести висвітлити на сторінках «Червоного стяга» і центральних газет. Зокрема звернути увагу на розповсюдження масової літератури в справі СВУ, що її тепер видається в значній кількості.

Про вжиті заходи і проведену роботу інформуйте ОПК - відділ агітації та масових кампаній»⁴.

Особливим завданням було визначено посилення впливу на молодь. Підростає покоління «зомбувалось» - так готували міцну соціальну опору режимові. Документальні джерела свідчать, що комсомольські осередки закидалися численними директивами, телеграмами, інструкціями. Таким чином проводилась «боротьба за молодь» з так званими «клясово ворожими елементами»: «Боротьба за молодь є одним з методів боротьби клясового ворога за своє існування. Все ще значна засміченість лав комсомолу клясово-чуждими елементами сприяє розвитку дрібно буржуазного впливу на окремі прошарки комсомолу. Дрібно-буржуазне оточення зі всіма отрижками старого побуту, насиченого хворобливими, шкідливими для формування нового побуту - явищами /хуліганство, п'янство, релігійні забобони/ безперечно має вплив як на молодь так і на комсомольців»⁵.

У Ніжинській окрузі «буржуазне оточення вирвало з лав КСМ 814 комсомольців, виключених і механічно вибувших з організації за 1929 рік»⁶. Таким чином, будь-який прояв аморальної поведінки, як то хуліганство, пияцтво, вважався, передусім, ознакою «дрібно-буржуазного впливу», а не відсутністю належного виховання та дисципліни в комсомольській організації. Набралася таких «отрижок старого побуту» можна було лише від «клясового ворога», а не від товаришів по організації: «...Клясовий ворог вживає різноманітні форми і методи боротьби з нами. Відкриті виступи, вбивства, підпали, загрози й т.д., використання шкіл та ВУЗів для підготовки куркульських кадрів, організації куркульських колективів, пролізання в кооперативний радапарат, а звідти розкладка його...»⁷. Робився висновок, що «розвиток українського шовінізму, розжигання національної розні, антисемітизму, намагання розбити єдність селянства до робітничої кляси й т.д. все це каже, що клясовий ворог політично активний та іноді використовує нашу слабкість, намагаючись нас підкорити...»⁸.

Комсомольська молодь ставала одним з основних об'єктів пропагандистських кампаній: «Комсомольська організація має низку особливостей, що присущі їй та відрізняють її від партії. Ці особливості визначаються в тому, що комсомол має більш широкий соцсклад ніж партія, малу клясову загартованість мас молоді, що прийшла до комсомолу, яка не почувала царського порядку, а також хорожанської [громадянської - К.Н.] війни, наявність в комсомолі непролетарської молоді, що підпадає чужим дрібнобуржуазним впливам, незначна пролетарська прослойка в сільській організації, недостатня політична письменність - все це спричиняє прояви чужих комунізму ідеологій»⁹.

Усі перелічені «вади» робили молодь об'єктом інтенсивного впливу, пильного

нагляду, який починався ще з відбору кандидатів до лав комсомолу. В даному випадку зовсім не грав ролі рівень освіченості, найголовнішим було соціальне походження претендента, його батьків, рід їхніх занять до і після революції. «Нове дворянство» по праву народження в родині «справжніх пролетарів», зовсім не обов'язково мусило бути «переобтяженим» освітою, вихованістю, моральними чеснотами. Соцстан був «квитом» в майбутнє, можливістю отримати вищу освіту, пристойну роботу. Тож дана обставина часто змушувати приховувати своє справжнє походження.

На сторінках газети «Червоний стяг» у рубриці «Трибуна Робсількора», місцеві нишпорки-кореспонденти під незвичними псевдо вміщували свої розвідки. Автор однієї із заміток, товариш Гінзбургський, назбирав достатньо компрометуючої інформації про студентів місцевих вишів та курсів: «Є у нас в Чернігові і так звані «Курси готування вчителів при Окріно». Курси короткотермінові. Навчаються там люди, які будуть вихователями... І виявилось от що: склад курсів засмічений ворожими, куркульськими антирадянськими елементами...»¹⁰. Він наводить інформацію про Ганну Басіну, доньку колишнього орендаря, що мав смолокурний завод, крамницю; Левка Случевського, батько якого «був правою рукою відомого поміщика Дворецького», а згодом нібито емігрував з білими. Сам Левко також визнавався неблагонадійним: «...не має авторитету, на лекції політекономії він питає, «що таке праця?». Автор підсумовує: «як бачите, такі люди не знають, що таке праця, а потрапляють до наших ВИШів». Найнебезпечнішими особами товариш Гінзбургський визнав сестер Поплавських з Любеча: «Одна з них була черницею, а друга теж виховувалась у монастирі». На закінчення автор патетично вигукує: «Так ось вони будуть «вихователями» наших дітей!».

З матеріалів протоколу № 9 засідання бюро Старогородського осередку ЛКСМУ від 3 серпня 1929 року постає типова картина тогочасної діяльності комсомольських осередків. На цьому засіданні розбирали питання про виключення з лав КСМ Г.З.Свистьольникова за «невиконання статуту КСМ, прикриття хуліганів і злодіїв», але головним чинником, що вплинув на виключення, було його соціальне походження. «При наступі «червоних» тікав з військом Денікіна із своїм батьком та попом - найулюбленішим приятелем і допомишником [помічником. - К.Н.] білої армії. Взагалі його родина не ховала зв'язку з попом, антирадянськи настроєна, агітує проти колективів і СОЗів та крім того його мати /Свистьольника Грицька/ нахвалялась попаді про те, що Степан Свистьольник шпін, робить доноси в міліцію, і заганяє хуліганів до міліції, а от її син /Грицько/ в цьому неприймає участі, це саме вона казала матері Степана Свистьольника...»¹¹. Зважаючи на середній вік молодої людини, яка вступала до лав комсомольської організації, Свистьольнику Грицьку, ймовіріше за все, не було й десяти років на той час, коли відступав Денікін. Будучи дитиною, він, звичайно, не міг самостійно приймати будь-яке рішення, а тим більше мати власні політичні уподобання. Плітки про те, що говорила або не говорила мати Грицька Свистьольника, сприймались комісією як вагомні аргументи. Але остаточно «викриває буржуазну природу денікінського прихвосня» чи то п'яна, чи то хуліганська витівка з грамофоном: «...Грицько Свистьольник у Неділю 28/VII-29 р. виставив з вікна трубу грамофона напроти вулиці де між іншим назбиралось дівчорі-підлітків і слухали...слухали «Многие Лета» царю Миколі Другому, що виспівував неземним голосом Диякон разом з церковним хором. Це все грав грамофон, якого примусив ці «Многие Лета» грати Свистьольник Г.З.»¹². «Примусивши» грамофон грати, Грицько Свистьольник вилетів не лише з комсомольської організації, а й Чернігівського інституту народної освіти¹³.

На фоні таких «свистьольників» прямо-таки взірцевим комсомольцем постає такий собі Буштрук Олексій. З протоколу № 1 комісії ОК ЛКСМУ по чистці комсомольської організації Халявинської профшколи: «Родився в Халявині батько до революції працював в Києві столяром, зараз [працює. - К.Н.] судюю. Із 1920 року став вчитись в школи до 1924 року. В профшколу вступив 28 р. Батько мій

сучасний мент має господарство не внесено до середняків член партії. В комсомолі працюю секретаром стаж мий з 28 р. був вожатим ЮП...»¹⁴. О.Буштрук як «секретар комсомолу» і син столяра-судді володіє саме тими знаннями і навичками, якими мали обмежуватись чесноти комсомольця. На запитання «Що таке СВУ?» він чітко дає відповідь: «Контр революційна організація названа Спілка Визволення України», щоправда, на цьому його знання вичерпуються. Яка кількість людей перебуває під судом і за яку конкретно провину, він не знає¹⁵. Але це вже не є принциповим, адже знає про те, що є така «контра», та й годі з нього. Найголовніше, що він чітко засвоїв: «в комсомолі можуть бути найміти бідняки та щоб комсомол захищав робітничі інтереси допомога партії»¹⁶.

В ідеалі кожен комсомолець повинен був мати «пристойне» соціальне походження, своєчасно сплачувати членські внески (за несплату також виключали), виконувати всі покладені на нього обов'язки, брати активну участь у громадських справах і при цьому ще й встигати навчатись. На практиці можна було зосередитись лише на декількох справах, бо на решту не вистачало ані часу, ані сил. Найчастіше все це досягалось за рахунок нехтування навчанням.

Дуже красномовно про це свідчить лист одного комсомольця до конфліктної комісії окружного комітету ЛКСМУ, частину якого цитовано дослівно: «Комсомолец Города Чернигова ячейки строителей увидивши неправы в этой ячейки и хочу вас осведомить как руководящего гана комсомолом Эта неправильность косаеца лично мена. Народився 1911 года Когда мне мало годов пошел учия в школу закончив полевою группу подготовительную и перви и увиду тяжелого материяльного положения я кинув пошов служит поселам.

поселам 22 года а потом работал в городе покустарям.

1928 года у 1928 году поступив школу строй у на где и получил фікацію печника в том же году вступил в комсомол.

в 1929 году послали мене в рабочую школу ликвидироват неграмотность до сего время всю выпустили в мае месяце последний курс там где я учус не выпустили потому что вон отстал от общего плана занятий потому на этот курс один неграмотн били и потому и оставили что би подогнать Этот курс до общих знаний двух курсов потому что. те два курса подготовились до перехода на другой курс и этот потому ещо оставили на месяц занятий и вот я описал свою грамотность а тепер буду косаца сути дела пришло в ячейку два места на секретари сельсовета и вот меня посылают на секретари сельсовета и вот меня посылают на секретари сельсовета когда в мене буде знание за 4 класа когда окончу первый курс в то время такие что закончили другой курс и имеют знания за семилетку та тех не посылают вот из этого я считаю что неверно поступает ячейка и прошу разобрать и дать ответ...»¹⁷. Далі він пише про зловживання в ячейці, про свою роботу, яку ніхто не цінує, і просить Конфліктну комісію розібратись, чи має він право зайняти посаду секретаря, і допомогти йому в цьому.

Низький освітній рівень, незрозуміння політичної ситуації - все це не вважалося перепоною до вступу до лав КСМ, адже чим менше людина знає, тим легше їй нав'язати «єдино вірне судження». При проведенні персональної чистки в комсомольській організації вже згаданої Халявинської профшколи виникали курйозні випадки при опитуванні комсомольців. На питання «Яка полягає різниця між правим та лівим ухилами і хто їх очолює?» один з опитаних відповів так: «Не знаю. Знаю тільки що одни доганяють други відстають. На чолі правого ухилу був Троцький, а лівого Сталін»¹⁸.

Інформація про справу «Спілки визволення України» для комсомольців подавалась в рамках місячника української культури, який тривав з 17 червня 1930 року. Проведення цього заходу аргументувалось у протоколі засідання культпропкомісії Глухівського ОПК так: «Бурхливий зріст соціалістичного будівництва, як промисловості, так і сільського господарства, особливо широке розгортання колгоспівського руху, ліквідація глитая як кляси в районах суцільної

колективізації, загострення класової боротьби, активізація дрібно-буржуазних елементів, що підтверджують відкриті виступи проти радянської влади /СВУ та інше/, що вимагають від всієї партії зосередити увагу на національно-культурному будівництві як складової частини соціалістичного будівництва, яке потребує деякої роботи в справі пропаганди та широкої популяризації ленінської національної політики та розвитку української національної культури по формі та пролетарської по змісту»¹⁹. Метою даного місячника було: «1) ознайомлення робітництва, батрацьких та бідняцько-середняцьких мас села з досягненнями та завданнями господарського будівництва, індустріалізація, колективізація України, як бази утворення нової соціалістичної Української культури та 2) висвітлення досягнень та завдань української літератури стану класової боротьби на культурному фронті зокрема, висвітлення підсумків процесу СВУ, боротьба з шкідництвом на культурній ділянці спробами буржуазного впливу...»²⁰. До даної директиви додавався план проведення місячника: «ОРПС, ОК, ЛКСМУ, Окріно, книгоспілці організувати низку семінарів для проробки питань національного будівництва й ознайомлення з життям українців західної України, з процесом СВУ та різними ухилами в національному житті /теорія боротьби двох культур, хвилювизм, шумскізм/»²¹.

Доволі сумнівно, що даний захід було проведено в належному обсязі, бо, як уже зазначалось, через завантаженість численними завданнями, особливо в сільській місцевості, часто нехтувались ті інструкції та вказівки, що надходили. Навіть якщо такі заходи і проводились, то не важко зрозуміти, на якому рівні їх сприймали самі організатори та аудиторія. Рядові комсомольці могли зрозуміти лише загальні спрощені схеми та формулювання, що перетворювались на стійкі кліше, призводили до зашореності світосприйняття. Таким чином, незважаючи на неграмотність, відсутність будь-якого рівня політичної культури населення, показові судилища, подібні до справи «Спілки Визволення України», робили свій вплив, наочно наводячи приклади того, як має проводитись «класова боротьба», боротьба зі шкідниками, куркулями, буржуазними елементами, привчаючи до практики постійного пошуку «ворогів» - винуватців в усіх труднощах та проблемах. Відтак їх використовували для виховання молоді, яка ставала одним з головних об'єктів впливу пропагандистської машини радянського керівництва.

Джерела та література:

1. Маковицька С. Сумівський меморіал // Україна молода. - 2004. - 25 березня. - С.4.
2. Пристайко В., Шаповал Ю. Справа «Спілки Визволення України»: Невідомі документи і факти: Науково-документ. видання. - К., 1995. - С.131-201.
3. Державний архів Чернігівської області (далі - ДАЧО). - Ф. П-61. - Оп. 1. - Спр. 708. - Арк. 61.
4. Там само.
5. ДАЧО. - Ф. П-60. - Оп. 1. - Спр. 340. - Арк. 222.
6. Там само.
7. ДАЧО. - Ф. П-60. - Оп. 1. - Спр. 340. - Арк. 73.
8. Там само.
9. ДАЧО. - Ф. П-60. - Оп. 1. - Спр. 340. - Арк. 74.
10. Червоний стяг. - 1929. - 4 серпня. - С.3.
11. ДАЧО. - Ф. П-60. - Оп. 1. - Спр. 640. - Арк. 73.
12. Там само.
13. ДАЧО. - Ф. П-60. - Оп. 1. - Спр. 640. - Арк. 85.
14. ДАЧО. - Ф. П-61. - Оп. 1. - Спр. 641. - Арк. 101.
15. Там само.
16. Там само.
17. ДАЧО. - Ф. П-61. - Оп. 1. - Спр. 646. - Арк. 33.
18. ДАЧО. - Ф. П-61. - Оп. 1. - Спр. 641. - Арк. 13.
19. ДАЧО. - Ф. П-261. - Оп. 1. - Спр. 89. - Арк. 25.
20. ДАЧО. - Ф. П-60. - Оп. 1. - Спр. 349. - Арк. 351.
21. ДАЧО. - Ф. П-60. - Оп. 1. - Спр. 349. - Арк. 352.